

POGLAVLJE 3

UTICAJ OBRAZOVANJA NA SMANJENJE NEZAPOSLENOSTI I RAST PREDUZETNIČKIH POSLOVA MARGINALIZOVANIH GRUPA

Mirjana Radović-Marković¹

Apstrakt

Obrazovanje nesumnjivo dobija sve važniju ulogu, s obzirom da je promenjeno tržište rada u svetu u odnosu na pre desetak i više godina. Shodno tome, u novoj ekonomiji znanja, nedostatak veština može dovesti još više do marginalizacije i isključenosti. Napredak u jačanju ovih ciljeva treba posmatrati u okviru mogućnosti svake zemlje ponaosob. U skladu s tim, postoje mnoge nacionalne, regionalne i globalne inicijative za poboljšanje kvaliteta obrazovanja i broja obrazovnih programa i institucija. Ovaj rad je orijentisan na istraživanje usmereno u pravcu utvrđivanja uticaja obrazovanja na mogućnosti zapošljavanja marginalizovanih grupa kroz pokretanje sopstvenih preduzetničkih biznisa ili rad u socijalnim preduzećima. Uzorak je obuhvatio 104 ispitanika, a istraživanje je sprovedeno u 10 nevladinih organizacija i udruženja Roma, lica sa invaliditetom i raseljenih lica sa teritorije Republike Srbije. Na osnovu dobijenih rezultata, autorka rada zaključuje da ispitanici nisu pokazali očekivano interesovanje za samozapošljavanje i pokretanje vlastitog biznisa, niti za zapošljavanje u socijalnim preduzećima. Razlog tome može se naći u nedostatku preduzetničkih veština i znanja, koje ih često osujećuju u preduzetničkim namerama. Shodno tome, ova saznanja mogu da budu veoma podsticajna za obrazovne institucije da investiraju u ove programe i vrše obuku na svim nivoima obrazovanja – u formalnoj i neformalnoj edukaciji. Osim toga, istraživanje je pokazalo da su ispitanici prednost dali zapošljavanju u javnim preduzećima u odnosu na socijalno preduzetništvo. To se objašnjava činjenicom da nisu dovoljno informisani o mogućnostima koje im ono pruža, ali i u njegovoj nedovoljnoj razvijenosti u Srbiji.

Ključne reči: *ekskluzija, diskriminacija, socijalna inkluzija, preduzetništvo, obrazovanje, zapošljavanje, marginalizovane grupe*

¹ Prof. dr Mirjana Radović-Marković, redovan profesor, Institut ekonomskih nauka, Beograd; email: mradovic@gmail.com.

UVOD

Merenje ljudskog razvoja i blagostanja se zasniva na velikom broju indikatora socijalne inkluzije (Lelkes, 2006). Među najvažnije indikatore blagostanja ubrajaju se zaposlenost, zdravlje i obrazovanje. Kada je bilo koji pojedinac ili grupa isključena iz procesa obrazovanja ili zaposlena ispod nivoa stručnosti, može se govoriti o "marginalizaciji". Grupe ili pojedinci mogu biti marginalizovani i isključeni iz društva na rodnoj, verskoj i nacionalnoj osnovi ili na bazi statusa izbeglica. Takođe, ekskluzija ili isključenost postoji i kod fizičkih i mentalnih bolesti. Mnogobrojni su uzroci socijalne isključenosti. Pre svega, ekonomsko restrukturiranje i transformacija sistema istiskuju pojedine grupe sa tržišta rada usled toga što njihove kvalifikacije ne odgovaraju potrebama novog sistema. Osim toga, pojedine grupe stanovništva mogu biti diskriminisane zbog raznih stereotipa, stigmi i predrasuda. Ona dovodi do njihove ekonomske i socijalne ugroženosti, koja ih najčešće prati tokom celog života. Stoga, postizanje jednakosti među svim grupama stanovništva i odsustvo diskriminacije predstavlja u savremenom društvu moralni imperativ. U skladu s tim, strategija Evrope 2020 posebnu pažnju poklanja socijalnim programima za najranjivije društvene grupe i njihovoj inkluziji u inovativne programe obrazovanja (Radović-Marković, et. al. 2014). Ovi programi treba da im omoguće brže i lakše zapošljavanje. Takođe, inovativni programi su usmereni i na borbu protiv diskriminacije (starosne, rodne, rasne i druge). Rešavanje ovog pitanja je od posebnog značaja i za Srbiju na putu njene integracije u EU. Iako je donet Zakon protiv diskriminacije 2009. godine, Srbija je još daleko od tolerantnog društva u kome se poštuju različitosti, a svi građani neometano ostvaruju svoja prava (EurActiv, 2013). Dostupnost obrazovanja i reforma programa edukacije prema potrebama ove grupe stanovnika, direktno utiču na smanjenje diskriminacije. Stoga, obrazovne institucije moraju da postanu odgovornije u smislu pružanja podrške Romima, invalidima i svima onima koji su izopšteni i ne nalaze se u jednakom položaju sa drugim grupama. U tome se možda i nalazi ključ za prevazilaženje nejednakosti i diskriminacije, koja se nosi još iz škole (Furlong, Ferguson i Tilleczek, 2011).

Cilj ovog rada je da se ukaže na kauzalitet između obrazovanja, zaposlenosti i preduzetničkih inicijativa, koji združeno poboljšavaju položaj marginalizovanih grupa. U skladu s tim, u ovom radu posebna pažnja je posvećena sledećim pitanjima. To su: (a) karakteristike koncepta socijalne ekskluzije i diskriminacije; (b) pitanja određivanja oblika socijalne ekskluzije, koji je najviše zastupljen u Srbiji; (c) utvrđivanja uzroka bržeg napuštanja obrazovnog procesa marginalizovanih grupa u poređenju sa drugim grupama stanovništva; (d) definisanja pravaca

razvoja (oblika i vrsta) edukacije, koji bi podstakli učenje i veću inkluziju ovih grupa; (e) identifikovanja uzroka otežanog zapošljavanja marginalizovanih grupa u Srbiji i (f) sagledavanja mogućnosti za brže zapošljavanje kroz pospešivanje preduzetničkih aktivnosti i rad u socijalnim preduzećima.

PREGLED LITERATURE

Socio-ekonomska uključenost (integracija) marginalizovanih zajednica ima za krajnji cilj da osigura za takve zajednice jednak (ili barem poboljšana) pristup poslovima, obrazovanju, i zdravstvenim uslugama (Ekonomska komisija, 2011). Za različitosti u pogledu mogućnosti ostvarivanja jednakih prava ljudi u mnogome su odgovorni kreatori socijalne i ekonomske politike i neadekvatnost programa koji se sprovode, mišljenje je jednog broja naučnika (Hastings, 1998). Pregled literature pokazuje da u svim državama se ne prepoznaje korelacija između marginalizovanih grupa i diskriminacije. Iz tih razloga ne postoje ni odgovarajuće strategije koje će pružiti podršku diskriminisanim licima. Marginalizacija stanovništva se može utvrditi na osnovu kombinacije relevantnih pokazatelja, kao što su pokazatelji visoke dugoročne nezaposlenosti, niskog nivoa obrazovanja, diskriminacije, velike izloženosti zdravstvenim rizicima ili nedostatka pristupa zdravstvenoj nezi (Ekonomska komisija, 2011). Zaposlenje je bitno ne samo za postizanje ekonomske sigurnosti pojedinca nego i za njegovo fizičko i mentalno zdravlje, ličnu dobrobit i osećaj identiteta. Brojne studije pokazale su da relevantno obrazovanje može dovesti do poboljšanja samopouzdanja (Carlton & Soulsby, 1999; Dench i Regan, 1999), sposobnosti komuniciranja (Emler i Fraser, 1999; Radović-Marković, 2011a), osećaj pripadnosti društvenoj grupi (Emler i Fraser, 1999; Jarvis i Walker, 1997), kao i ostvarivanje ličnog identiteta (Radović-Marković i dr., 2012b). Takođe, obrazovanje koje prati potrebe pojedinca, podstiče kreativno i logičko mišljenje (Radović-Marković, 2012c). Shodno tome, može se zaključiti da odgovarajuće obrazovanje dovodi do poboljšanja unutar socijalnog, ekonomskog i ličnog života. Naime, stepen kvalifikacija i posedovanje poslovnih veština su direktno povezani sa stepenom zapošljivosti (UNDP, 2006). Stoga, prepoznavanje podskupa mladih koji su izvan formalnog obrazovanja i razumevanje njihovih potreba i situacije u kojoj se nalaze, jedan je od najvažnijih zadataka svakog društva. Za marginalizovane i one mlade koji su napustili-škole, nedostatak pismenosti i osnovnih životnih veština smanjuje njihove životne šanse, uključujući pristup zapošljavanju. Osnovne životne veštine mogu uključivati sposobnosti poput razvoja sposobnosti komuniciranja, poštovanja radne etike, razvoja sposobnosti za rešavanje konfliktnih situacija ili donošenja odluka. Mogu se uključiti i veštine upravljanja koje podržavaju razvoj poslovanja, s naglaskom na

razvoj preduzetničkih sposobnosti. Međutim, jedan od problema sa kojim se suočavaju mnoge zemlje je obezbeđivanje mehanizama finansiranja koji olakšavaju edukaciju marginalizovanim grupama. Programi prilagođeni njihovim potrebama su vrlo skupi, te u mnogim zemljama u razvoju, državno finansiranje je nedovoljno da zadovolji visoke troškove opreme, materijala, infrastrukture i osposobljavanja instruktora za rad sa ovim grupama. Ovim grupama je često pristupačniji neformalni oblik obrazovanja od formalnog, koji organizuju nevladine organizacije. Međutim, neformalni oblik edukacije često ne zadovoljava osnovne kriterijume kvaliteta. Imajući to u vidu, potrebno je definisati standarde kvaliteta neformalnih programa osposobljavanja i vršiti njihov nadzor u pogledu zadovoljavanja ovih standarda. To će olakšati integraciju ovih grupa na tržištu rada i celoživotnog učenja (Bessette, 2011). U skladu s tim, promocija socijalne inkluzije podrazumeva, pre svega, uključivanje svih marginalizovanih grupa u celoživotno učenje i plaćenu zaposlenost (IFSW, 2012). Ona će na dugi rok doprineti smanjenju nejednakosti i postizanju inkluzivnog rasta (UNDP, 2010). Studija Svetske banke (2006), pokazala je da veća inkluzija marginalizovanih grupa posledično dovodi do inkluzivnog rasta i poboljšava ekonomski i socijalni razvoj neke zemlje. Iz tih razloga kreatori politike više nego ikada se bave pitanja socijalne inkluzije.

KONCEPT I OBLICI SOCIJALNE EKSKLUZIJE

U poslednjih desetak i više godina, socijalna ekskluzija (isključenost) postaje jedna od najviše razmatranih tema. Pojam socijalna ekskluzija počinje da se pojavljuje u akademskoj literaturi tek krajem osamdesetih godina, da bi od devedesetih godina zauzeo centralno mesto u socijalnoj agendi (Lelkes, 2006, str. 138). Naime, ovaj pojam postao je 1989. godine deo Evropske povelje, koja se odnosi na socijalna prava. Ne postoji jedinstvena precizna definicija ovog koncepta, tako da svaka zemlja koristi svoju formulaciju. Tokom 2001. godine su utvrđeni standardizovani indikatori za merenje socijalne isključenosti poznati kao Leakenovi indikatori, kojih ima 18. Ovi indikatori pokrivaju četiri dimenzije socijalne ekskluzije:

- a) siromaštvo;
- b) zaposlenost;
- c) obrazovanje i
- d) zdravstvene aspekte (UNDP, 2006).

Ovaj koncept se koristi da opiše grupu ljudi ,koji su isključeni od uobičajenih aktivnosti u ekonomskoj, socijalnoj i političkoj sferi (UNDP, 2010). Pojam 'socijalne

ekskluzije¹ uglavnom je povezan sa statusom kod zapošljavanja u evropskim zemljama - nedostatak posla (nezaposlenost), niske zarade i zaposlenost u neformalnom sektoru privređivanja bez socijalne zaštite i penzionog osiguranja (Paugam, 1995).

Vrste i forme socijalne ekskluzije variraju od zemlje do zemlje u pogledu njihove percepcije i razvoja. Debata o socijalnoj ekskluziji u evropskom kontekstu dovela je do razvoja koncepta u dva smera: a) fokus na faktore koji dovode do siromaštva i b) razvoj multidimenzionalnog koncepta koji se ne dovodi u direktnu vezu sa prihodima (Berghman, 1995). Posledice socijalne ekskluzije (NGEC, 2011), odražavaju se na:

- Siromaštvo;
- Političku isključenost i diskriminaciju;
- Ograničen pristup obrazovnim mogućnostima;
- Problem identiteta;
- Negativne stereotipe.

POJAM I VRSTE DISKRIMINACIJE

Pojam diskriminacije se razlikuje od pojma socijalne ekskluzije, iako mnogi između ova dva pojma stavljaju znak jednakosti. U društvenom sistemu diskriminacija se najčešće javlja u oblasti rada i zapošljavanja, postupka pred organima javne vlasti, obrazovanju i stručnom usavršavanju, zdravstvu, pružanju javnih usluga, korišćenju objekata i površina, i stanovanju (EurActiv, 2013).

Mnoga istraživanja pokazuju da postoji veliki broj vrsta diskriminacije u evropskim zemljama, koja je posebno došla do izražaja tokom ekonomske krize. U najvećoj meri se diskriminacija odražava na Rome, tj. između 70 i 80 posto Evropljana se prilikom anketiranja izjasnilo protiv Roma (VOA, 2009). Prema nekim pokazateljima, najveći stepen diskriminacije prema Romima dolazi do izražaja prilikom njihovog zapošljavanja. Ona je posebno ispoljena u Rumuniji i Bugarskoj, gde su Romi procentualno najviše zastupljeni u strukturi ukupnog stanovništva pomenutih zemalja (Kirova, 2014). Ovakav stav Evropljana im onemogućava da se u većoj meri integrišu u ekonomski, socijalni i politički život zemalja u kojima žive. Pored toga, diskriminacija je u velikoj meri prisutna i kod zapošljavanja lica starijih od 55 godina. Novija literatura navodi da starosna diskriminacija nastaje kada se uzimaju u obzir godine kod donošenja odluke kod zapošljavanja, umesto da se ta odluka donosi na bazi zasluga pojedinca, iskustva i kvaliteta kod obavljanja poslova (Gutek, Cohen, i Tsui, 1996; Ngo, Tang & Au, 2002; Riger i Galligan, 1980) su istakli

vidljive socio-psihološke i fiziološke razlike koje se uzimaju u obzir kod starosne diskriminacije (Radović-Marković, 2012).

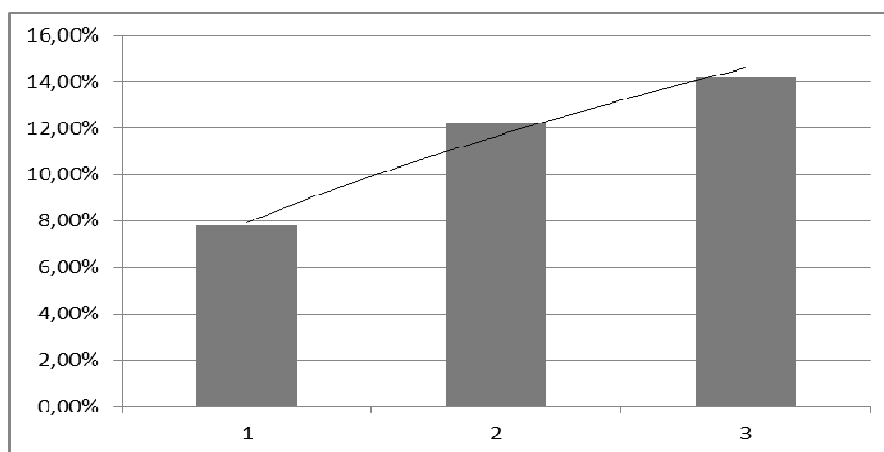
DISKRIMINACIJA KOD ZAPOŠLJAVANJA U SRBIJI

U Srbiji se mogu primetiti različiti oblici diskriminacije kod zapošljavanja. Ona posebno dolazi do izražaja kod zapošljavanja mlađih žena u njihovom reproduktivnom periodu. Njima se najčešće nude kratkoročni poslovi i poslovi na određeno vreme, kako bi se smanjili troškovi plaćanja porodiljskog odsustva ili odsustva zbog brige oko dece. Starija lica imaju takođe veliki rizik od marginalizacije, kao i starije žene od 55 godina što potvrđuju i nedavna istraživanja. Naime, prema sprovedenim istraživanjima, u Srbiji još postoji diskriminacija lica između 55 i 64 godine starosti u pogledu zapošljavanja, koja se ogleda kroz njihovu nedovoljnu tražnju na tržištu rada (Radović-Marković, 2011). Razlozi tome su višestruki. Pre svega, misli se da su stariji radnici manje produktivni, nemaju odgovarajuća znanja, sporije prihvataju promene i nisu spremni da se usavršavaju i prilagođavaju savremenim zahtevima radnog mesta (Radović-Marković, 2012a). Naime, posmatranjem strukture nezaposlenih lica po godinama starosti u Srbiji, uočava se da je u kategoriji lica između 50 i 64 godina bilo 192.408 lica ili 25,9% od ukupnog broja nezaposlenih (NSZ, oktobar 2014). Analizom kretanja stope nezaposlenosti lica radnog uzrasta (55 - 64 godina), u periodu od 2004. do 2014., primetan je stalni rast stope njihove nezaposlenosti, tj. sa 7,8 odsto u 2004 na 12,2 odsto u 2010 (Radović-Marković 2011) i 14,2% u 2014 (NSZ, oktobar 2014). Drugim rečima, stopa nezaposlenosti starijih lica od 55 godina se skoro udvostručila za poslednjih deset godina (Grafikon 1).

Među nezaposlenim licima u ovoj starosnoj grupi, žene su činile 42% (NSZ, oktobar 2014). Ovako visoka zastupljenost žena u strukturi nezaposlenih lica starijih od 55 god. objašnjava se postojanjem stereotipima, koji se manifestuju kod poslodavaca prilikom njihovog zapošljavanja. Po njima, žene u ovoj starosnoj dobi nisu dovoljno spremne da odgovore svojim radnim zadacima, nisu dovoljno fizički atraktivne, nemaju savremena znanja i nisu spremne da se usavršavaju. Uprkos ovakvim stereotipima, novije istraživanje je pokazalo da su radnici oba pola spremni da se usavršavaju i uče, za šta im potrebna odgovarajuća podrška (Radović-Marković, 2012). Ta podrška je važna istovremeno od strane države i obrazovnih institucija. U zemljama gde zbog postojanja stereotipa žene teško dobijaju posao u formalnoj ekonomiji, lišene su sredstava za život (Hill i Macan, 1996). To ih prisiljava da rade u neformalnom sektoru, što je slučaj i sa diskriminiranim licima u Srbiji. Iz tih razloga, uključivanje starijih lica u razvoj

društva doprinosi njihovoj dobrobiti, kao i dobrobiti društva u celini. Stoga je neophodna inkluzija starijih lica kroz promociju njihovog socijalnog, ekonomskog i intelektualnog doprinosa društvu i kroz pružanje im mogućnosti da donose odluke na svim nivoima.

Grafikon 1. Kretanje stope nezaposlenosti lica starijih od 55 god . u Srbiji, (2004-2014)

Izvor: Autor uradio na osnovu podataka NZS-a

Takođe, premalo ljudi s invaliditetom je u mogućnosti da nađu zaposlenje u Srbiji. U Srbiji je na posao čekalo oko 15.500 osoba s invaliditetom (31. juna 2014), od kojih je oko 5.000 žena, dok je u Vojvodini bez posla bilo oko 5.300 osoba s invaliditetom, a među njima je 1.500 žena. Diskriminacija nastaje u onim slučajevima kada se kandidat za posao, i pored potrebnih kvalifikacija, ne uzima u obzir zbog svoje invalidnosti.

Zapošljavanje osoba sa invaliditetom, a posebno osoba sa intelektualnim teškoćama, veoma je važno, s obzirom na to da je reč o grupi ljudi koja je decenijama bila isključena iz svih društvenih tokova, što je rezultiralo nedostatkom veština i nedostatkom mogućnosti da se nađu na tržištu rada. U Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom Republike Srbije (Sl. glasnik RS 36/2009), invalidi su prepoznati kao grupa na koju posebno treba obratiti pažnju s obzirom na krajnje nisku stopu zaposlenosti. Ovaj Zakon je nastao kao pokušaj da se odgovori na visoku stopu nezaposlenosti, ali i nemogućnosti zapošljavanja osoba sa invaliditetom u Srbiji (Milanović, et. al. 2012). Uprkos donetom Zakonu, on se dosledno ne sprovodi u praksi. Daleko

najveću prepreku zapošljavanju predstavlja stav poslodavaca prema licima sa invaliditetom. Mera kojom osoba sa invaliditetom ostvaruje pravo na obrazovanje i zapošljavanje, predstavlja meru u kojoj može razviti svoje potencijale i postati aktivni član društva (Odović, Rapačić i Nedović, 2008, str. 189).

Društveni položaj Roma u Srbiji je takođe veoma nepovoljan. To pokazuju stope zaposlenosti Roma i raseljenih osoba, koje su između 5 i 10 posto niže od prosečne stope ukupne zaposlenosti (Radović-Marković & Chair, 2010). Najnoviji podaci pokazuju (31. juna 2014), da je u Srbiji bez posla bilo oko 23.706 Roma, od kojih 10.800 žena, a u Vojvodini je nezaposleno 6.150 Roma, a među njima je oko 2.900 žena (Centar za razvoj sindikalizma, 2014). Radnici koji pripadaju tim grupama stanovništva su siromašni i više je verovatno da će biti angažovani u neformalnom sektoru privređivanja (Radović-Marković, 2010).

Postoji mišljenje da bi se ovaj problem znatno umanjio primenom oštih kazni za one poslodavce koji kod raspisivanja konkursa za nova radna mesta određuju starosne granice, pol, versku ili etičku pripadnost (Radović Marković, 2012). Međutim, Srbija još nema razvijene pravne mehanizme protiv diskriminacije, što odlikuje mali broj procesuiranih dela. Takođe, propisi se često pogrešno razumeju i tumače. Stoga se mnogo očekuje od sprovođenja Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije, koja je doneta u Srbiji za period 2013-2018. Ona pruža presek stanja na planu sprečavanja diskriminacije i prepoznaje devet osetljivih društvenih grupa (Rome, izbeglice i interno raseljena lica, osobe sa invaliditetom, ruralno stanovništvo, ruralno stanovništvo u jugoistočnoj Srbiji, ruralno stanovništvo koje ne poseduje zemlju, neobrazovane, kao i žene, mlade (15-24 godine) i starija lica (50-64 godina) i daje mere za unapređenje njihovog položaja (EurActiv, 2013).

METODOLOGIJA

Istraživanje je sprovedeno u 10 nevladinih organizacija i udruženja Roma, lica sa invaliditetom i raseljenih lica sa teritorije Republike Srbije.

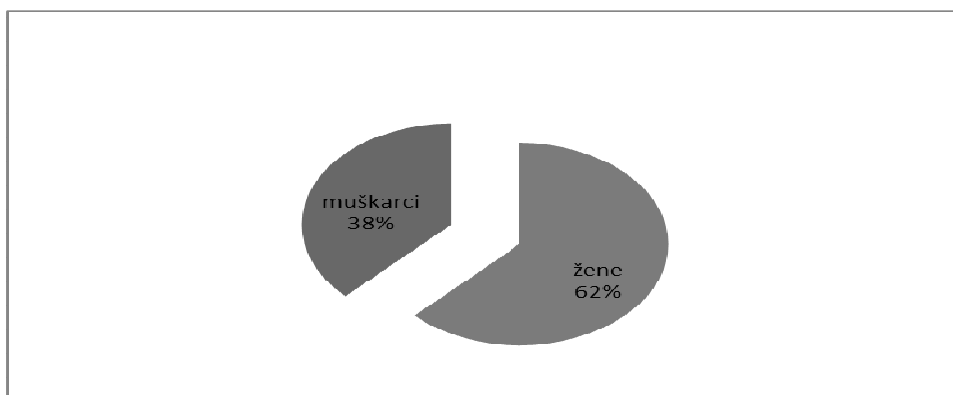
Uzorak je obuhvatio 104 ispitanika, među kojima je učešće uzelo 62% žena i 38% muškaraca u obe grupe ispitanika (Grafikon 2).

U istraživanju se pošlo od hipoteza:

- **H1:** Nedostatak odgovarajućih obrazovnih programa prema potrebama marginalizovanih grupa u Srbiji je glavni uzrok njihove socijalne isključenosti i nemogućnosti zapošljavanja;

- **H2:** Marginalizovane grupe stanovništva u Srbiji vide najveću šansu kod zapošljavanja u socijalnom preduzetništvu;
- **H3:** Lica sa invaliditetom ne mogu da se zaposle zbog stereotipa da imaju nedostatak radnih sposobnosti i da kao takva predstavljaju trošak za poslodavca, a ne resurs.

Grafikon 2. Struktura ispitanika prema polu

Izvor: Autor

Za svako pitanje u upitniku ponuđen je odgovor pomoću kojeg su ispitanici procenjivali koliko se slažu sa navedenom tvrdnjom u obliku četvorostepene Likertove skale (1- mali, 2-srednji 3-značajan, 4-veoma značajan).

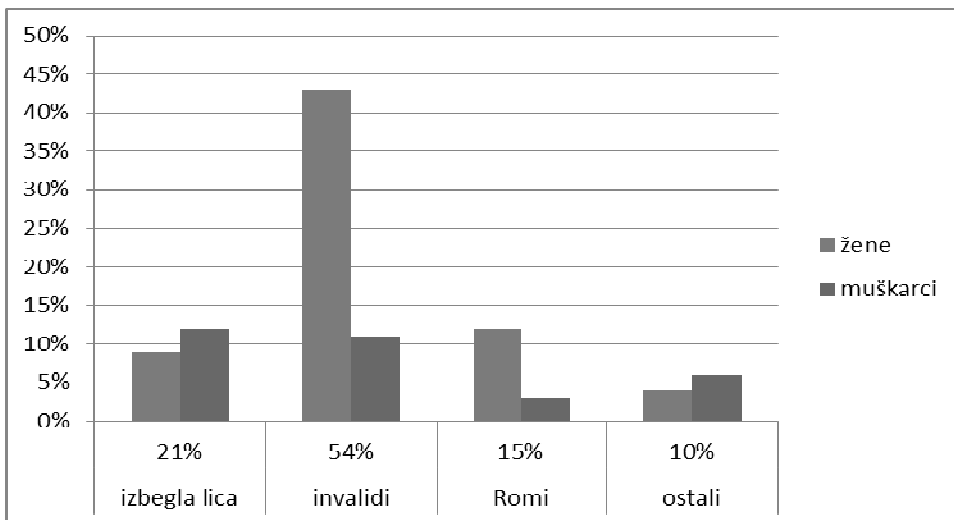
Tabela 1. Anketirani prema godinama starosti

Godine	<30	30-40	41-50	51-60	>60
Broj	7	27	15	42	9

Izvor: Autor

Među ispitanicima ,najviše je bilo lica u starosnoj dobi između 51 i 60 godina (tabela 1). U strukturi anketiranih lica prema učešću pojedinih kategorija marginalizovanih lica ,najviše učešća su imali invalidi (54%), zatim izbegla lica (21%) i Romi (15%). Među ostalim se ubrajaju lica koja se nisu deklarirala kojoj grupi pripadaju. Posmatrano po polu, žene su jedino prednjačile među ispitanicima koje pripadaju grupi invalida sa 43% učešća, dok su u ostalim grupama muškarci bili više zastupljeni od žena (grafikon 3).

Grafikon 3. Struktura anketiranih prema polu i učešću pojedinih kategorija marginalizovanih i drugih lica

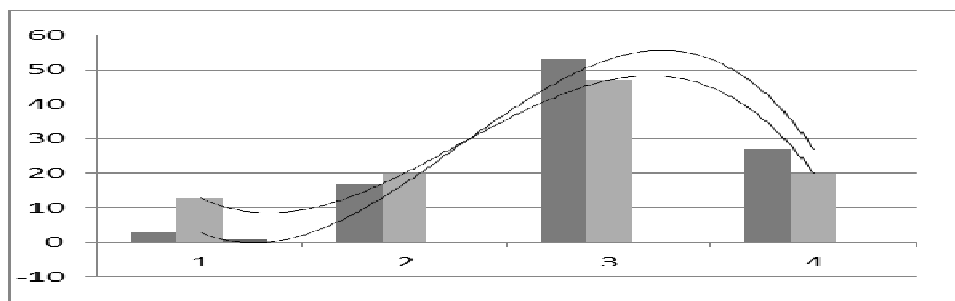

Izvor: Autor

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Istraživanje je pokazalo da ispitanici smatraju da je najmanja eskluzija na bazi ekonomskog statusa (1), a najveća na osnovu godina starosti i obrazovanja (3) i (4). Odmah zatim dolazi eskluzija na bazi zdravstvenog hendikepa (2). (Grafikon 4).

Grafikon 4. Eskluzija marginalizovane grupe stanovništva na osnovu ekonomskog statusa, godina starosti, obrazovanja i zdravstvenog hendikepa

Izvor: Autor

Ekkluzija na bazi obrazovanja i godina starosti je po mišljenju ispitanika najzastupljenija. To se objašnjava zbog činjenice da je reč najviše o mladim licima koja napuštaju proces obrazovanja, kao i o starijim licima od 50 godina koja su pretežno nisko kvalifikovana. Među licima koja napuštaju škole, najviše je Roma. Razlozi za napuštanje obrazovnog procesa mogu da budu mnogostruki (oster i Norton, 2012):

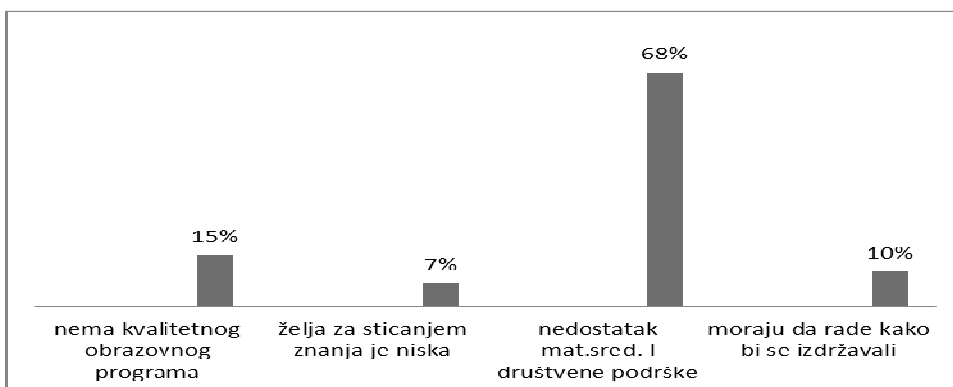
- (i) način na koji se nastavnici ophode prema njima (bez poštovanja);
- (ii) učenici reaguju na rasno uznemiravanje, koje škole ne rešavaju adekvatno;
- (iii) neuspešno završavaju domaće zadatke;
- (iv) nedostatak roditeljske saradnje i podrške deci da se školuju rezultira napuštanjem škole.

Njima treba dodati i razloge druge prirode, kao što su :

- (v) Nedostatak kvalitetnog obrazovnog programa za Rome i druge marginalizovane grupe;
- (vi) nizak nivo samopoštovanja i želje za sticanjem novih znanja;
- (vii) nedostatak materijalnih uslova da se obrazuju;
- (viii) nedovoljna društvena podrška ili nemogućnost da uče, s obzirom da su prinuđeni da se snalaze kako bi preživeli.

Za predmet našeg istraživanja u ovom radu su uzeta četiri faktora od (v) do (viii), čiji su rezultati prikazani u grafikonu 5.

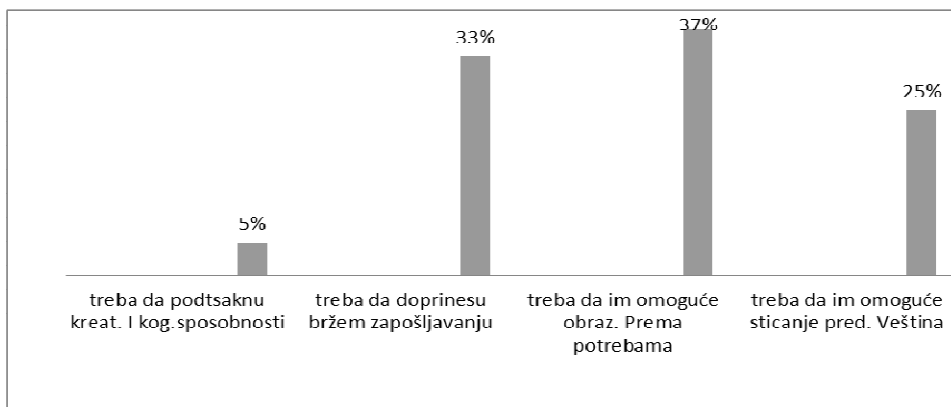
Grafikon 5. Zašto marginalizovane grupe stanovništva brže napuštaju obrazovni proces u poređenju sa drugim grupama stanovništva?

Izvor: Autor

Na pitanje, "zbog čega marginalizovane grupe najviše napuštaju proces redovnog obrazovanja?", najveći broj ispitanika smatra (68%) da su nedostatak materijalnih uslova i nedovoljna društvena podrška glavni uzroci ovakvom stanju. Na drugom mestu je nedostatak obrazovnih programa (15%), a potom po svom značaju zauzimaju nemogućnost da se obrazuju, s obzirom da moraju da rade kako bi se izdržavali (10%) i nedostatak želje za sticanjem novih znanja (7%) (Grafikon 6).

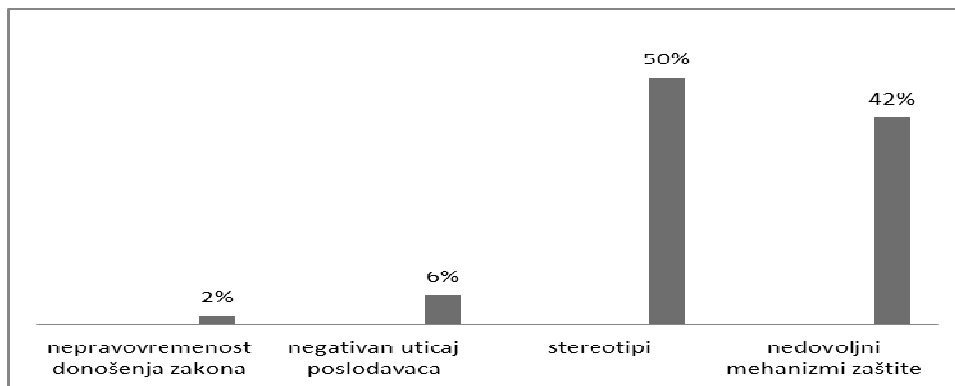
Grafikon 6. U kom pravcu treba da se menjaju programi edukacije kako bi se podstaklo učenje i inkluzija marginalizovanih grupa stanovništva?

Izvor: Autor

Analiza vršena na osnovu odgovora ispitanika na pitanje, "u kom pravcu treba menjati obrazovne programe u cilju podsticanja učenja i inkluzije marginalizovanih grupa?", pokazala je da su ispitanici gotovo podjednaku važnost dali programima koji će da odgovaraju njihovim potrebama (37%) i onima koji doprinose bržem zapošljavanju (33%). Po značaju je na trećem mestu sticanje preduzetničkih veština (25%), dok po njima podsticanje kreativnosti i kognitivnih sposobnosti ne treba da se nađe među prioritetima (5%) (Grafikon 7). Iz predočenih podataka možemo videti da su ispitanici potpuno svesni činjenice da bez odgovarajućih programa prilagođenih njihovim potrebama ne može se očekivati i njihovo brže zapošljavanje, koje predstavlja jednu od osnovnih dimenzija isključenosti i siromaštva. „Isključenost iz sfere rada ne uslovljava samo deprivaciju u postizanju i održavanju adekvatnog nivoa primanja i finansijsku sigurnost, već uzrokuje i ozbiljnu isključenost iz socijalnih mreža koje se pletu na radnom mestu“ (Cvejić, Babović, Pudar, 2010).

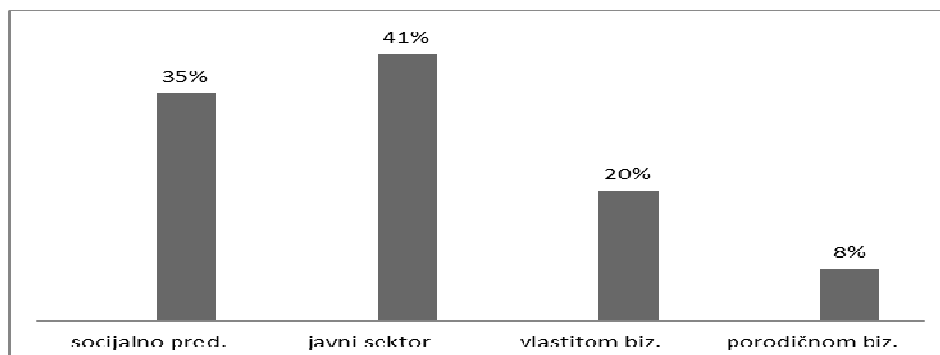
Grafikon 7. Zbog čega je otežano zapošljavanje marginalizovane grupe stanovništva u Srbiji ?

Izvor: Autor

Da bi se proverilo zbog čega je otežano zapošljavanje marginalizovanih grupa stanovništva u Srbiji, ponudili smo ispitanicima četiri moguća odgovora: 1. Nepravovremenost donošenja odgovarajućih zakonskih propisa; 2. Negativan uticaj stavova poslodavaca prema ovoj grupi stanovništva; 3. Stereotipi u pogledu njihovog teškog prilagođavanja i uklapanja u radni kolektiv od strane drugih zaposlenih i 4. Nedovoljni mehanizmi zaštite od njihove diskriminacije kod zapošljavanja. Najveći broj anketiranih se izjasnilo da zbog postojanja stereotipa, teško se dobija posao u formalnoj ekonomiji (50%).

Grafikon 8. Gde treba svoju šansu kod zapošljavanja da nađu marginalizovane grupe stanovništva?

Izvor: Autor

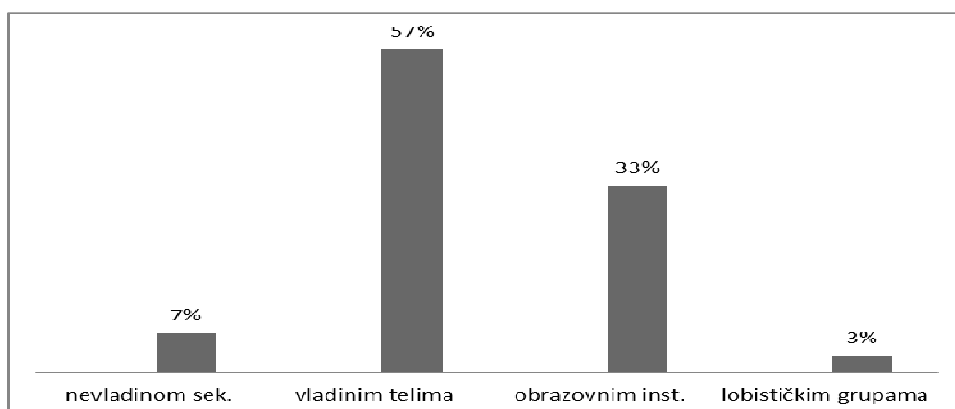
Osim toga, naše istraživanje je pokazalo da iako postoje odgovarajući zakoni, oni se ne poštuju dovoljno. Imajući to u vidu, osećaju se nedovoljno zaštićeni u pogledu njihovog diskriminisanja kod zapošljavanja (Grafikon 8).

Naši ispitanici najveću šansu kod zapošljavanja vide u javnom sektoru, pri čemu smatraju da bi on trebao da bude bolje iskorišćen za njihovo uključivanje u proces rada (41%). Ovako visoku opredeljenost za zapošljavanje u javnom sektoru može se objasniti činjenicom da generalno nezaposleni u Srbiji, uključujući i marginalizovane grupe, više preferiraju trajno zaposlenje i biraju za poslodavca državne firme, nego rad u neformalnom sektoru ili po ugovoru. Naime, država se smatra poželjnim poslodavcem zbog redovnosti mesečnih prihoda. Takođe, veći broj ispitanika smatra da bi i socijalno preduzetništvo moglo da apsorbuje znatan broj nezaposlenih invalida, starijih i izbeglih lica, kao i svih ostalih koji su socijalno isključeni ili 35%. Činjenica je da socijalno preduzetništvo može u velikoj meri da posluži kao sredstvo, koje treba da kanališe socijalnu transformaciju društva kroz zapošljavanje lica sa invaliditetom i ostalih marginalizovanih grupa. Ona mogu da ponude nove programe za zapošljavanje i saradnju između društvenih i privatnih firmi. Na taj način socijalna preduzeća predstavljaju efikasan model poslovanja, kojim se smanjuje siromaštvo. Pored izraženog socijalnog segmenta, svoje prihode ostvaruju na ekonomskim principima poslovanja, čime imaju i značajnu ulogu u povećanju BDP-a (NZZ, 2014). U socijalno preduzetništvo se pored neprofitnih organizacija, učvršćuju i hibridne organizacije koje kombinuju profitne i neprofitne elemente, kao što su na primer "sigurne kuće", koje počinju biznis obuke i zapošljavanja svojih šticenika (Radović-Marković, 2009). Međutim, po mišljenju mnogih stručnjaka, potencijal koji nudi socijalno preduzetništvo se ne koristi u dovoljnoj meri u Srbiji (Radović-Marković, 2009; Milanović, 2012). Razlog tome se, pre svega, može naći u nepostojanju jasno definisanog zakonskog okvira za razvoj socijalnog preduzetništva. Pored mogućnosti nalaženja zaposlenja u socijalnim preduzećima, marginalizovane grupe mogu da se orijentišu na zapošljavanje u javnim preduzećima ili da pokrenu vlastiti biznis i samozaposle se. Za privatni biznis se opredelilo 20% anketiranih, dok svega 8% je bilo onih koji su dali kod zapošljavanja prednost porodičnom biznisu.

Razlog tome što se manji broj ispitanika opredelio za pokretanje vlastitog biznisa može se objasniti nedostatkom preduzetničkih veština i znanja koje ih često osujećuju u preduzetničkim namerama. Naime, pomenuto i slična istraživanja zaključuju da obuka u domenu preduzetništva i sticanje praktičnih znanja direktno imaju uticaj na preduzetničke kompetencije. Shodno tome, ova saznanja mogu da budu veoma podsticajna za obrazovne institucije da investiraju u ove programe i vrše obuku na svim nivoima obrazovanja, počevši još od najranijeg uzrasta dece.

Na duži rok to može da ima vrlo pozitivne efekte na ekonomski razvoj, preko razvoja preduzetničke kulture među mladima (Radović-Marković, 2012).

Grafikon 9. Na kome leži najveća odgovornost za poboljšavanje položaja ove grupe stanovništva?

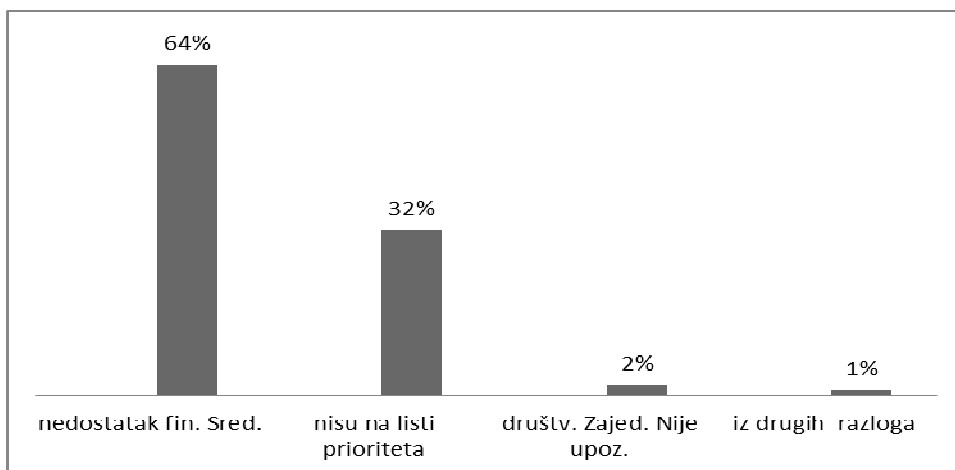

Izvor: Autor

Na pitanje ko je najviše odgovoran za poboljšanje položaja ove grupe stanovništva, ispitanici su se u najvećem broju opredelili za vladina tela i institucije (57%). Pre svega, misli se na osnivanje posebnog fonda za finansiranje obuke ovih lica, zatim da država treba da omogući fleksibilnije uslove rada (rad od kuće, fleksibilnije radno vreme i dr.). Odmah iza vladinih tela su po značaju obrazovne institucije (33%), koje moraju da rade u sadejstvu sa vladinim institucijama u radu na programima koji treba da ubrzaju inkluziju marginalizovanih grupa (Grafikon 9). Međutim, iako su ispitanici uglavnom zanemarili značaj nevladinog sektora, njegova uloga u borbi protiv diskriminacije je od izuzetnog uticaja. U cilju iskorenjivanja te pojave, grupa nevladinih organizacija u Srbiji, osnovala je tokom 2005. Koaliciju protiv diskriminacije. Ona se od osnivanja bavila pripremom zakona o zabrani diskriminacije i zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, i lobirala za usvajanje oba zakona (EurAktiv, 2013).

Najveći broj ispitanika smatra da se u Srbiji sporo poboljšava položaj marginalizovanih grupa zbog nedostatka finansijskih sredstava (64%) i zbog toga što nisu izdvojeni kao prioritetni problem za rešavanje, dok ostali razlozi su gotovo zanemarljivi (Grafikom 10).

Grafikon 10. Iz kojih razloga se sporo poboljšava položaj marginalizovanih grupa u Srbiji?

Izvor: Autor

ZAKLJUČAK

Ekspanzija obrazovnih institucija ne dovodi sama po sebi do smanjenja nejednakosti u pogledu dostupnosti obrazovanja zasnovanoj na socijalnom poreklu (Desai i Kulkarni, 2008). Rezultati naših istraživanja su pokazali da obrazovanje nedovoljno prati potrebe marginalizovanih grupa. Takođe, na osnovu dobijenih rezultata možemo videti da su ispitanici potpuno svesni činjenice da bez odgovarajućih programa prilagođenih njihovim potrebama ne može se očekivati i njihovo brže zapošljavanje, koje predstavlja jednu od osnovnih dimenzija isključenosti i siromaštva. Osim toga, ispitanici nisu pokazali očekivano interesovanje za samozapošljavanje i pokretanje vlastitog biznisa. Razlog tome može se naći u nedostatku preduzetničkih veština i znanja, koje ih često osujećuju u preduzetničkim namerama. Shodno tome, ova saznanja mogu da budu veoma podsticajna za obrazovne institucije da investiraju u ove programe i vrše obuku na svim nivoima obrazovanja – u formalnoj i neformalnoj edukaciji. Istraživanje je pokazalo da marginalizovane grupe očekuju veću odgovornost države i pogledu rešavanja njihovog položaja. Pre svega, u nedostatku materijalnih uslova i nedovoljne društvene podrške, marginalizovane grupe najviše napuštaju proces obrazovanja i ostaju bez potrebnih kvalifikacija i znanja potrebnih za ekonomsku i socijalnu inkluziju. Ovakvo mišljenje je izrazilo čak 68% naših ispitanika. Da bi stekli odgovarajuće obrazovanje koje bi bilo u funkciji njihovog zapošljavanja, očekuje se

osnivanje posebnog fonda za finansiranje obuke ovih lica i monitoring kvaliteta programa obuke u skladu sa unapred postavljenim standardima. U protivnom, obrazovanje i dalje neće biti podjednako dostupno svima, što će uticati na njihovu isključenost. Ispitanici takođe očekuju da im država omogući fleksibilnije uslove rada (rad od kuće, fleksibilnije radno vreme i dr.), kao i da koristi sve mehanizme za njihovu zaštitu od marginalizacije kod zapošljavanja.

Na osnovu naših razmatranja, hipoteza H1 je delimično potvrđena. Naime, nedostatak odgovarajućih obrazovnih programa prema potrebama marginalizovanih grupa u Srbiji nije jedini i glavni uzrok njihove socijalne isključenosti i nemogućnosti zapošljavanja. Pored nedostatka odgovarajućih obrazovnih programa, razloge visokoj stopi nezaposlenosti marginalizovanih grupa treba tražiti u velikom broju faktora koji su tesno povezani. Tu se ubrajaju, pad bruto-društvenog proizvoda, smanjenja produktivnosti, visoka ukupna nezaposlenosti, postojanje budžetskog deficita, nedovoljna društvena podrška i izostanak problema marginalizovanih grupa među prioritetna pitanja društva, zatim postojanje stereotipa vezanih za njihove radne i druge sposobnosti, nedovoljno primenjivanje mera i mehanizama njihove zaštite, nedovoljna zainteresovanost poslodavaca da investira u njihovu obuku i drugih. Shodno svim ovim razlozima koji se nalaze u osnovi visoke stope nezaposlenosti, ekonomski razvoj Srbije bi bio osnova za veće investicije u obrazovanje ovih grupa i podizanje nivoa njihovog znanja i kvalifikacija. Kao glavna rezultanta svega toga bi bila i njihova veća zaposlenost, pad siromaštva i socijalna inkluzija. Stoga, može se zaključiti da pitanja socijalne isključenosti treba da rešavaju zajednički vlada, poslovni i obrazovni sektor, kako bi se pomoglo marginalizovanim grupama na putu njihovog socijalnog uključivanja

Hipoteza H2 da marginalizovane grupe stanovništva u Srbiji preferiraju da nađu svoju šansu kod zapošljavanja u socijalnom preduzetništvu, nije potvrđena od strane naših ispitanika. Naime, oni su prednost dali javnom sektoru u odnosu na socijalno preduzetništvo. To se objašnjava činjenicom da nisu dovoljno informisani o mogućnostima koje im ono pruža, ali i u njegovoj nedovoljnoj razvijenosti u Srbiji. Prema pokazateljima nedavnog istraživanja, socijalna preduzeća u Srbiji doprinose sa 0,2% bruto domaćem proizvodu (BDP) i učestvuju sa 0,6% u zaposlenosti (EurActiv, 2014).

Hipoteza H3 da lica sa invaliditetom ne mogu da se zaposle zbog stereotipa da imaju nedostatak radnih sposobnosti je u potpunosti potvrđena ovim istraživanjem. Posebnu ekskluziju imaju lica sa većim stepenom invaliditeta i žene s obzirom da dominira stereotip kod poslodavaca da oni predstavljaju trošak jer

nemaju radne sposobnosti. To je opredeljujuće kod njihovog angažovanja. Međutim, invalidna lica mogu kroz odgovarajuću obuku i zapošljavanje koje odgovara njihovim kompetencijama i radnim sposobnostima da budu korisna kako za sebe i svoje porodice, tako i za društvo u celini. U skladu s tim, potrebno je podsticati poslodavce da se opredeljuju za zapošljavanje osoba sa invaliditetom umesto za uplaćivanje penala u fond i posebno pomagati velikim firmama i sistemima koji unutar svoje organizacije mogu imati čitave radionice u kojima rade osobe sa invaliditetom. Takođe, potrebno je praviti partnerstva sa NSZ i sa lokalnim samoupravama kako bi se poslodavcima bolje plasirale informacije o zakonskim mogućnostima i radnim sposobnostima osoba sa invaliditetom.

LITERATURA

1. Berghman, J. (1995). 'Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework' in Room G.(ed.) *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, Bristol, The Policy Press.
2. Bessette, G. (2011). 'Skills for the Marginalized Youth: Breaking the Marginalization Cycle with Skills Development', in *NORRAG NEWS, Towards a New Global World of Skills Development? TVET's turn to Make its Mark*, No.46, September 2011, str. 66-68, available: <http://www.norrag.org>
3. Carlton, S., & Soulsby, J. (1999). *Learning to grow older and bolder*. Leicester: NIACE.
4. Centar za razvoj sindikalizma (2014). *Manje „magle” u spisku nezaposlenih*, 31. avguts 2014.
5. Cvejić, S. (2013). 'Platforma za sindikalno organizovanje osoba sa invaliditetom', *Forum mladih sa invaliditetom*, Beograd.
6. Cvejić, S., Babović, M., Pudar, G. (2010). *Studija o humanom razvoju – SRBIJA 2010 - izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP, Srbija.
7. Dench, S., & Regan, J. (1998). *Learning in later life: motivation and impact*. Institute for Employment Studies.
8. Desai, S. i Kulkarni, V. (2008). *Chanjing Educational Inequalities in India in the Context of Affirmative Action, Demography*, May 2008, 45(2), str. 245-270.
9. Ekonomska komisija (2011). *Guidance note on the implementation of Integrated housing interventions in favour of marginalised communities under the* erdf ,28.01.2011. http://www.euromanet.eu/upload/86/94/Guidance_note_Housing_interventions_art__7_2_ERDF.pdf
10. Emler, N., & Fraser, E. (1999). *Politics, the education effect*. *Oxford Review of Education*, 25(1/2), str. 251-273.

11. EurActiv, (2013). Diskriminacija-problem srpskog društva. <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/4514-diskriminacija-problem-srpskog-drutva->
12. Furlong, A., Ferguson, B. and Tilleczek, K. (2011). Marginalized Youth in Contemporary Educational Contexts: A Tranquil Invitation to a Rebellious Celebration, CEA, Canada. [.http://www.cea-ace.ca/education-canada](http://www.cea-ace.ca/education-canada).
13. Gutek, B.A., Guillemard, A.-M. & Walker, A. (1994). Employers' Responses to Workforce Ageing - A Comparative Franco-British Exploration. Paris and Sheffield: University of Paris and Department of Sociological Studies, University of Sheffield
14. Hastings, A. (1998). 'Connecting Linguistic Structures and Social Practices: A Discursive Approach to Social Policy Analysis', *Journal of Social Policy*, 27(2), str. 191-211.
15. International Federation of Social Workers-IFSW (2012) Ageing and older adults, Bern, Švajcarska.
16. Jarvis, P., & Walker, J. (1997). When the process becomes the product: Summer universities for seniors. *Education and Ageing*, 12, str. 60-68.
17. Kirova, D.(2014). A bleak reality, *The European*, maj, 2014. <http://www.theeuropean-magazine.com/dessislava-kirova/8466-discrimination-against-roma-in-europe>
18. Lelkes, O. (2006). Socijalna ekskluzija u centralno-istočnoj Evropi - koncept, merenje i politika intervencije, *Panoeconomicus*, 2006, 2, str. 131-159.
19. Milanović, L. (2012). Preko zapošljavanja do inkluzije osoba sa invaliditetom u Srbiji, Asocijacija za promovisanje inkluzije – API Srbije Beograd.
20. Nacionalna služba za zapošljavanje, Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji, No. 16, Oktobar 2014. http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/2/2860_bilten_nsz_10_2014.pdf
21. Nacionalna služba za zapošljavanje,(2014),Okrugli sto o socijalnom preduzetništvu-Model za smanjenje nezaposlenosti. http://www.nsz.gov.rs/live/info/najnovije-vesti/model_za_smanjenje_nezaposlenosti.cid17002?page=0
22. NGEC (2011). *Minority and Marginalised*, Kenya.
23. Ngo, H.Y., Tang, C. & Au, W. (2002). Behavioural responses to employment discrimination: A study of Hong Kong workers. *International Journal of Human Resource Management*, 13, str. 1206-1223.
24. Odović, G., Rapaić, D., Nedović, G. (2008). Zapošljavanje osoba sa invaliditetom, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 2008, br. 1-2, str. 189-206.
25. Paugam, S. (1995). 'The Spiral of Precariousness: A multidimensional approach to the process of social disqualification in France', in Room G. (ed), *Beyond*

- the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion, Bristol, The Policy Press.
26. Radovic Markovic, M., et.al. (2014). Virtual organisation and motivational business management, Alma Mater Europaea – Evropski center, Maribor and Institute of Economic Sciences, Beograd.
 27. Radovic-Markovic, M. (2012). Age discrimination in employment of women in Serbia, Institute of Economic Sciences, Belgrade
 28. Radović –Marković, M. i dr. (2012c). Creative Education and New Learning as Means of Encouraging Creativity, Original Thinking and Entrepreneurship, World Academy of Art and Science. http://www.worldacademy.org/files/Montenegro_Conference/Creative_Education_and_New_Learning_as_Means_of_Encouraging_Creativity_by_Mirjana_Radovic.pdf
 29. Radović–Marković, M. i dr.(2012b). Freedom, Individuality and Women's Entrepreneurship Education. Y: CATALIN, Martin (ur.), DRUICA, Elena (ur.). Entrepreneurship education-a priority for the higher education institutions. Bologna: Medimond, 2012.
 30. Radović-Marković, M. (2012a). Diskriminacija – prvi korak na putu do posla?, Internet portal „Šta žene žele ? <http://stazenezele.rs/diskriminacija-prvi-korak-na-putu-do-posla/>
 31. Radović-Marković, M. (2011). Education System and Economic Needs in Serbia in Collected papers: Active measures on the labor market and employment issues (edited by J.Zubovic), Institute of Economic Sciences, Belgrade, str.27-42.
 32. Radović-Marković, M. (2011a). Critical Approach towards the Employment Analysis in Theory Methodology and Research in Conference Proceedings :Influence of the Humanities and Social Sciences on Business and Societal Change, Naujosios Kartos Mokslo ir Verslo Klasteris“, Vilnius, Lithuania.
 33. Radovic-Markovic, M. (2011a). Critical employment analysis: Theory , Methodology and Research ,Journal of Security and Sustainability Issues1(2): str. 37–45 .www.lka.lt/index.php/lt/217049/
 34. Radović Marković , M. & Silver Kyaruzi ,I. (2010). "Female Entrepreneurship & Local Economic Growth", Outskirts Press ,United States.
 35. Radović Marković, M. & Chair S.(2010 a) .Country Note: Serbia,OECD ,Paris.
 36. Riger, S., & Galligan, P. (1980). An exploration of competing paradigms. American Psychologist, 35, str. 902-910.
 37. Sl. glasnik RS, br. 33/2010
 38. Sl. glasnik RS, 36/2009, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom Republike Srbije
 39. UNDP (2010). Marginalised minorities in Development Programing, New York.

40. UNDP (2006). Poverty, unemployment and social exclusion, Zagreb, Hrvatska
41. World Bank, World Development Report 2006. Equity and Development, Washington D.C. World Bank, 2005.
42. World Economic Forum (2013). The Global Gender Gap Report 2013. Na internetu:
http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf
43. VOA (2009). Evropska unija: Brojne vrste diskriminacija.
<http://ba.voanews.com/content/a-29-2009-11-10-voa5-86124282/679972.html>

SUMMARY

THE ROLE OF EDUCATION IN REDUCING UNEMPLOYMENT OF MARGINALIZED GROUPS AND ITS IMPACT ON THE GROWTH OF THEIR ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN SERBIA

Education undoubtedly gets increasingly important role with regard to the changed labor market in the world for the last ten or more years .In line with this, in the new knowledge economy, lack of skills can lead to even more marginalization and exclusion. Progress in strengthening these objectives should be viewed within the possibilities of each country. Accordingly, there are many national, regional and global initiatives to improve the quality of education and the number of educational programs and institutions. This work is focused on the impact of education on employment opportunities for marginalized groups through starting their own business or entrepreneurial work in social enterprises. The sample included 104 respondents. A survey was conducted in 10 non-governmental organizations linked to people with disabilities, immigrants and Roma organisations in Serbia. Based on research results, the author of the work concludes that the respondents did not show the expected interest in self-employment and business start-ups, as well as employment in social firms . In addition, the survey showed that respondents gave priority to employment in public enterprises . It can be explained by the fact that they are not enough informed about the possibilities which provides entrepreneurial dimension of social enterprises, but also in insufficient development of social entrepreneurship in Serbia.

Key words: exclusion, discrimination, social inclusion, entrepreneurship, education, employment, marginalized groups